

Плевенски исторически четения

Pleven Historical Readings

Регионален исторически музей – Плевен
Regional Historical Museum – Pleven

Издание Publication	Съединение и разединение Unification and disunity
Том / година Volume / year	V / 2026
Издател / държава Publisher / country	Регионален исторически музей – Плевен, България Regional Historical Museum – Pleven, Bulgaria
Автор(и) Author(s)	Доц. д-р Слави Славов Assoc. Prof. Slavi Slavov, PhD
Институция Affiliation	Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките Institute for Historical Studies – Bulgarian Academy of Sciences
Заглавие Title	ВРЕМЕ РАЗДЕЛНО: ДВА ВЪЗГЛЕДА ОТ НАЧАЛОТО НА 1915 Г. ЗА ПОЗИЦИЯТА НА БЪЛГАРИЯ КЪМ СВЕТОВНАТА ВОЙНА TIME APART: TWO VIEWS FROM THE BEGINNING OF 1915 ON BULGARIA'S POSITION TOWARDS THE WORLD WAR
Страници Pages	322–331
Постоянен адрес Permanent URL	https://plevenhistoricalreadings.eu/articles/phr-5-322/

ВРЕМЕ РАЗДЕЛНО: ДВА ВЪЗГЛЕДА ОТ НАЧАЛОТО НА 1915 Г. ЗА ПОЗИЦИЯТА НА БЪЛГАРИЯ КЪМ СВЕТОВНАТА ВОЙНА

Доц. д-р Слави Славов

Институт за исторически изследвания – Българска академия на науките

Резюме: Избухването на Първата световна война поставя България, както и много други държави, пред сложен и труден външнополитически избор. Сложността на този избор естествено поражда разногласия, които обхващат и политическия, и военния елит на страната. Въз основа на два обширни аналитични доклада, достигащи до коренно различни изводи, е показано, че разделението по този въпрос засяга и дейци, които до момента са били със сравнително близки външнополитически възгледи.

Ключови думи: Първа световна война; Антанта; Централни сили; разделение; Никола Генадиев; генерал Михаил Савов.

Изборът, пред който се изправя България със започването на Световната война, определено не е лек¹. И докато за правителството като цяло, което до голяма степен е персонифицирано от премиера, министър на вътрешните работи и управляващ министерството на външните работи д-р Васил Радославов, от

¹ За сложната ситуация, в която се намира България в периода от края на Втората балканска (Междусъюзническата) война до първоначалния период на Първата световна война, за предизвикателствата, но и за изкушенията пред управляващите, вж. напр. **Илчев, Иван**. България и Антантата през Първата световна война. София: Наука и изкуство, 1990; **Марков, Георги**. Голямата война и българският ключ за европейския погреб 1914-1916. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 1995; **Златарски, Владимир**. Неискрените. България, Румъния и Централните сили (1913-1914). София: Авангард Прима, 2018; **Георгиев, Бисер**. Териториалните претенции на България от края на първата национална катастрофа до включването в Първата световна война. – Историкии, т. 16. Юбилеен сборник, посветен на 75-годишнината на проф. д.и.н. Радослав Мишев. Велико Търново, Издателство „Фабер“, с. 229-257; **Георгиев, Бисер**. Отношенията на България с балканските страни в навечерието и в началото на Първата световна война (1914-1915). – В: Конфликти и разбирателства в историята. Сборник с доклади от научна конференция, 14-15 ноември 2024 г. Плевен: Регионален исторически музей – Плевен, 2025, с. 265-288.

самото начало като че ли има само две възможности – „строг“ неутралитет или включване (но само при достатъчно изгодни условия) на страната на Централните сили (Тройния съюз), не така стои въпросът с политическите кръгове, които остават извън управлението на страната. С проточването на войната разделиението в средите на българския политически, а и военен елит, дори и този, който е близък или симпатизира на управляващите, става все по-осезаемо. Могат да бъдат дадени много примери, но изложението ще се фокусира върху поведението на две достатъчно известни фигури, които дълги години споделят обща визия за развитието на държавата и са представители на едно относително единно политическо направление. Това са помощник-главнокомандващият на армията от времето на Балканските войни генерал-лейтенант Михаил Савов, имащ сериозен афинитет и към политиката, и министърът на външните работи от 1913 г. и лидер на съуправляващата на радославистите Народнолиберална (стамболовистка) партия д-р Никола Геннадиев.

В периода 1903-1906 г. Савов и Генадиев са колеги министри в правителството на Народнолибералната партия с министър-председател ген. Рачо Петров. Те запазват своите постове и по-късно – в кабинетите от същата партия, управлявали страната през 1907 г. Генадиев първоначално е министър на правосъдието, от 1904 г. – министър на земеделието и търговията. Савов е несменяем военен министър в няколко правителства. Годишите, в които генералът заема този пост, се свързват с мащабна реорганизация и модернизация на българската армия при все по-ясно очертаващата се перспектива от война с Османската империя, като заслугите му в това отношение са безспорни. И двамата са свързани с македоно-одринското освободително движение. Макар и отдавна установил се в свободна България, Генадиев е родом от Битоля и никога не прекъсва контактите си с македонските среди. В годините след Илинденско-Преображенското въстание е близък с оформилата се в рамките на Вътрешната македоно-одринска революционна организация (ВМОРО) сарафистка фракция (групата привърженици на Борис Сарафов), която според възможностите и влиянието си в правителството се опитва да подпомага и протезира. Като военен министър Савов първоначално фаворизира основно средите около бившия Върховен комитет на ген. Иван Цончев, т.нар. върховисти, които все още проявяват активност в следилинденския период, но същевременно поддържа контакти и с редица други македонски дейци, принадлежащи или симпатизиращи на Вътрешната организация.

През есента на 1912 г., в самото начало на Балканската война, след дълъг период извън политиката и извън армията поради преследващите го корупционни скандали, ген. Савов е назначен за фактически главнокомандващ на Действащата армия (номинално това е Фердинанд). Като такъв остава на поста си до първите дни на Втората балканска (Междусъюзническата) война. Малко по-късно властта е поета от коалиционното правителство на д-р Васил Радославов, съставено от Либералната (радославистката), Народнолибералната (стамболовистката) и Младолибералната (тончевистката) партия. В резултат на това лидерът на стамболовистите д-р Никола Генадиев поема поста министър на външните работи² – позиция, която заема до края на 1913 г., когато е принуден да подаде оставка поради разногласия с министър-председателя.

В началото на 1915 г., когато по фронтовете на Световната война се установява относително равновесие, Н. Генадиев е изпратен по поръка на премиера Радославов на продължителна мисия в чужбина (основно в Италия, която все още е неутрална). Основната задача на известния политик, държавник и юрист е да проучи цялостната обстановка в Европа, както и потенциала и шансовете за краен успех на всяка една от двете воюващи групировки. През март Генадиев излага в обширен доклад, предоставен месец по-късно и в писмен вид пред Министерския съвет, резултатите от своята обиколка. Той обобщава трите основни възможности, които се очертават пред България: при победа на Германия няма да бъдат получени никакви териториални придобивки, защото условията на Централните сили за присъединяване на Вардарска Македония са излизане от неутралитета и военно участие срещу Сърбия; при запазване политиката на неутралитет и победа за Антантата ще бъде получена гарантираната от тях Източна Тракия; в случай на военно участие срещу Османската империя Съглашението ще отстъпи и безспорната зона в Македония от Сърбия, Югоизточна Македония от Гърция и част от Южна Добруджа от Румъния. В заключение Генадиев препоръчва съдействие и подпомагане на войските на Антантата срещу Турция при осъществяването на Дарданелската операция, за да могат да бъдат реализирани максимално българските териториални претенции³. „Колкото да е заплетено положението, – пише Генадиев, – може вече да се вникне в него достатъчно, за да си определи

² За ролята на Н. Генадиев като външен министър вж. **Златарски, Владимир**. Цит. съч., с. 53 – 54 и сл.

³ **Марков, Георги**. Голямата война и българският ключ за европейския погреб..., с. 102, 117; **Илчев, Иван**. България и Антантата..., с. 144 – 147.

една държава поведението. Заслугата на политическите мъже е именно там, да предвидят, преди това да бъде ясно за обикновената публика, какво ще бъде развитието на събитията и да земат с време съответните мерки. Във всеки случай за един държавен мъж, за едно правителство никога не може да служи за извинение фактът, че положението не било ясно. Те разполагат с всички данни, за да се осветлят, и народът на тях е възложил да знаят и да предвиждат”⁴.

За да аргументира по-убедително категоричните си изводи, Никола Генадиев прави кратка хронологическа ретроспекция на развоя на конфликта до този момент. Според него в началните седмици на войната „победата клонеше към германска страна”. Отдавна разработеният грандиозен германски план (Генадиев визира т.нар. план „Шлифен”) за бърз последователен разгром на Франция и след това на Русия чрез прехвърляне на войските от Западния на Източния фронт почти е успял, но в крайна сметка се е провалил и „вече е невъзможно да се замести с нов, който да обезпечи победата на Германия”. Не е ясно колко време ще продължи войната, но тя ще завърши в момента, в който едната от двете воюващи групировки изтощи ресурсите си. Генадиев не се наема да прогнозира кога ще настъпи това изтощение, „но че изтощението ще настане е сигурно, и че то ще дойде по-рано у австро-германците е твърде вероятно, по причини, които вече изложих”⁵.

Позицията на Н. Генадиев и неговите все по-нарастващи симпатии към Антантата не са тайна за министър-председателя. Радославов изпраща бившия си външен министър и същевременно важен за стабилността на правителството коалиционен партньор по-скоро с тактическа цел, а и вероятно все още таи известни надежди, че той ще промени своите предпочитания⁶. Възгледите на Генадиев са добре известни и на ръководството на ВМОРО в лицето на нейните основни лидери Тодор Александров и полковник Александър Протогеров. Макар и дискретно, революционната организация вече не само се е ориентирала ясно на страната на Централните сили, но се опитва да наложи същото поведение и на правителството. От 1914 г. двамата членове на ЦК и временни задгранични представители Александров и Протогеров установяват трайни контакти с представителите (пълномощните

⁴ **Бронзов, Никола.** Д-р Никола Генадиев. Живот и дейност. София, 1925, с. 44.

⁵ Пак там, с. 44-45.

⁶ Приблизително по същото време Генадиев изявява желание отново да се върне в правителството като министър на външните работи, на което Радославов, макар и уклончиво, се противопоставя. – Вж. Д-р Васил Радославов. Дневни бележки 1914-1916. Съставителство и бележки Иван Илчев. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, с. 82, 100.

министри и военните аташета) на Австро-Унгария и на Германия в България. Вследствие на постигнатите договорености финансирането на изпитващата сериозни материални затруднения ВМОРО е стабилизирано – първоначално от австро-унгарски, впоследствие основно от германски източници⁷. С новия източник на финансиране революционната организация се стреми да си осигури и по-самостоятелно поведение спрямо българското правителство. При тези условия всички по-влиятелни политически дейци, които симпатизират на Антантата, закономерно се явяват пречка пред Организацията. Затова още на 3 декември 1914 г. Т. Александров, Ал. Протогеров и привлеченият като съветник на Задграничното представителство д-р Димитър Точков, пряко на товарен да преговора с германската страна, провеждат разговор с Генадиев с по техните думи „изправителна мисия” – очевидно с цел да го накарат да преосмисли мнението си за външнополитическата ориентация на страната⁸. Този своеобразен демарш „по македонски” изглежда не постига нужния ефект. През следващите месеци въпросът за военнополитическия избор на България все по-ясно очертава новите разделителни линии и дори предизвиква разцепление в самата Народнолиберална партия, оставяйки част от нея начело с Генадиев извън управлението.

По времето, когато Никола Генадиев обикаля западноевропейските столици, бившият помощник-главнокомандващ генерал-лейтенант Михаил Савов депозира обширен аналитичен доклад до цар Фердинанд, носещ датата 1 февруари 1915 г. В него Савов излага, при това с подобни на Генадиев аргументи, точно противоположното становище – че България трябва да се присъедини към Централните сили. Макар и правилно да характеризира Световната война като война на изтощение, в която крайната победа ще зависи от индустрията, от способността да се поддържа военното напрежение и от суровинните ресурси, изводът на генерала тотално се разминава с този на Генадиев.

⁷ **Мишев, Радослав.** Хабсбургският орел над Балканите. Велико Търново: Абагар, 1992, с. 137-139; **Георгиев, Георги Н.** Българо-албански политически отношения (1908-1915). София: Македонски научен институт, 2019, с. 254-255; **Георгиев, Георги Н.** ВМОРО и македонското движение в България след Букурещкия договор от 1913 г. – В: 100 години от Балканските войни. Международна научна конференция, 11 ноември 2013, София. София: Институт за исторически изследвания – БАН, 2015, с. 279-280; **Лефтеров, Живко.** Ангажирането на д-р Димитър Точков с революционните среди и привличането му за съветник на Задграничното представителство на ВМОРО (1914-1915). – В: Българският Илинден 1903. Сборник доклади от научните конференции, проведени във Варна на 22 април и 18 ноември 2023 г. Варна: Славена, 2025, с. 228-240; **Лефтеров, Живко.** Съветник, ковчезник, пълномощник. Съпричастността на д-р Димитър Точков към ВМОРО в периода 1912-1918 г. София: Нов български университет, 2025, с. 34-36 и сл.

⁸ **Лефтеров, Живко.** Ангажирането на д-р Димитър Точков с революционните среди..., с. 234; **Лефтеров, Живко.** Съветник, ковчезник, пълномощник..., с. 42.

„Пожарът, който в настояще време е обвзел почти цяла Европа, приближава да засегне и нашата стряха” – пише Савов във въвеждащата част на своя доклад. Големият въпрос за България е дали да остане неутрална до приключването на конфликта или да се включи във войната, както и на чия страна да стане това. Генералът развива тезата, че макар и благоприятен на този етап, неутралитетът не може да се разглежда като постоянна формула за България. Рано или късно на нея ще ѝ се наложи да направи съдбоносния избор към коя от двете коалиции да се присъедини. Засега масата от населението е доволна от неутралитета, но неизбежно ще се нахвърли върху царя и правителството, ако страната не напусне тази си позиция и остане без придобивки от войната. В тази връзка България трябва в ускорени срокове да се подготви за продължителна, мащабна и изтощителна война, каквато е последната. След тази предварителна констатация Савов подробно излага аргументи в полза на становището, че Тройният съюз има повече шансове за краен успех.

В доклада си ген. Савов прави цялостна характеристика на конфликта от позицията на професионален военен. Той отбелязва, че в резултат на „нарастването на армиите до неимоверни размери” и усъвършенстването на техниката „полските войни се обърнаха в позиционни войни”, като всяка укрепена вражеска позиция се завзема в резултат на продължителна борба и с цената на „грамадни жертви”. Няма един решителен удар, а едновременно се нанасят множество последователни удари от различни точки. Извършват се „частични фронтални атаки” на укрепени позиции. Поради тези особености в сегашния конфликт няма командирско творчество, а войната е преди всичко война на изтощение. Затова са много важни военната индустрия и продоволствието, както и способността на държавите максимално дълго да поддържат военното напрежение. Савов препоръчва преди да се вземе решение на коя страна да се включи България, Генералният щаб да събере подробни сведения за състоянието на тези сектори и в двете воюващи коалиции. Ако не е в състояние да си достави сам тези сведения, Щабът трябва да използва военните аташета или в краен случай официалните военни статистики. Генералът не е съвсем категоричен в успеха на Централните сили, но според него евентуалното завладяване на Цариград и Пролите от Руската империя е против българските национални интереси. Освен това Тройният съюз едва ли ще иска една прекалено силна и независима Турция, което съвпада и с българската позиция. Категоричният краен извод на Савов е, че „нашите най-

възвишени интереси ни пращат към Съюза”⁹.

Михаил Савов не се ограничава само с прогнози и съвети, а детайлно набелязва конкретните мерки, които правителството и висшето командване трябва да предприемат, за да подготвят реално страната за война. Планът, който той предлага, до голяма степен е осъществен на практика няколко месеца по-късно. В него се предвижда бързо настъпление към Сърбия в две направления – основно към Вардарска Македония и второстепенно към Ниш, за да бъдат изолирани сръбските от гръцките войски и предотвратена възможността да противодействат съвместно на България. Необходимо предварително условие за успешното провеждане на кампанията според генерала е осигуряването неутралитета на Румъния, защото в противен случай руските войски могат да нахлуят на нейна територия и да я използват за плацдарм както към Австро-Унгария, така и към Турция, което от своя страна крие опасност от промяна в позицията на България.

В доклада си ген. Савов дава препоръка и кога България да се намеси, както и в каква последователност да стане това. Според него включването на страната трябва да се предшества от „политическо съглашение с военна конвенция”, мобилизация, попълване на армейските запаси и мунициии. Мобилизацията не трябва да се извършва прекалено рано, защото „психическите особености на нашата широка маса са такива, че не позволяват войниците да се държат дълго под знамената”. Също толкова опасна обаче е и прекалено късната мобилизация. Освен това кампанията не трябва да бъде по време на или близо до жътвата, защото три четвърти от армията е „земледелчески елемент”, който тогава ще се сражава неохотно, защото „умът му, душата му ще бъдат всецяло погълнати от това, което става на неговата нива”.

М. Савов прави анализ и на това до каква степен България е готова за война. В политически план той отчита факта, че в страната има силно русофилско влияние. Във военно отношение отбелязва, че е необходима друга военна организация. Според генерала трябва да се мобилизират не по-малко от 600 000 души, от които поне 500 000 пехота, но същевременно е скептичен, че това може да бъде осъществено на практика. Не пропуска да отбележи, че материалната част на армията се намира в незадоволително състояние и е амортизирана, както и че има осезаем недостиг на офицерски и подофицерски състав¹⁰.

⁹ Централен държавен архив (ЦДА), ф. 313К, оп. 1, а.е. 2001, л. 1 – 9.

¹⁰ Пак там, л. 10-15.

Бившият помощник-главнокомандващ съзира недостатъци и в организацията на Главното командване, и в подготовката на отделните родове войски. Според него не са предприети реални мерки за тяхното преодоляване, а като „венец на всичките тия дефекти” се явява нерешеният въпрос за върховното командване. Необходимо е да има ясна субординация – един главнокомандващ, който в своите действия да е напълно свободен и да стои над Главната квартира. С неправилната организация на централното командване Савов обяснява всички минали грешки (през Балканската война – б.м., С.С.) – нерешителните резултати при Лозенград, Люлебургаз, закъснението при Солун. Освен това главнокомандващият трябва да притежава силни лидерски качества, да е не само компетентен, но и решителен. Савов предлага това да е монархът или някой надежден генерал, притежаващ необходимия опит. Без да го заявява открито, но като твърде прозрачна алюзия, внушавана от цялото му изложение, авторът на доклада очевидно има предвид себе си и фактически се самопредлага за поста главнокомандващ.

Препоръките за цялостна реорганизация на армията в доклада на Савов са придружени и от набелязване на конкретни подготвителни мерки за влизането на България на страната на Централните сили. На първо място той вижда спирането на „всякакви агитации, насочени против националната ни политика”, като за целта пресата (очевидно опозиционната) трябва да бъде спряна. Необходимо е да се предприемат превантивни предпазителни мерки за евентуална съпротива вътре в страната. Бъдещият главнокомандващ, който и да бъде той, трябва да се назначи предварително под една или друга форма, защото в противен случай всички негови действия ще бъдат закъснели и безрезултатни¹¹.

Общото в двата разгледани доклада, съставени приблизително по едно и също време, е, че те дават сравнително точна и обективна характеристика на световния конфликт. И Савов, и Генадиев посочват, че групировката, която разполага с повече ресурси, има по-големи шансове да излезе краен победител във войната на изтощение. Огромната разлика е в крайния извод – според Генадиев това е Антантата, според Савов – Тройният съюз (с известен пожелателен елемент, защото това съответства на българските интереси). Едва ли е нужно, особено от комфортната дистанция на времето, да се акцентира върху това оценката на кого от двамата е била по-правилна и реалистична. Същест-

¹¹ Пак там, л. 16-38.

веното в случая е друго – налице е разногласие и разделение по въпроса на чия страна в конфликта да застане България – дори между фигури със сравнително близка до момента вътрешно- и външнополитическа ориентация.

Разломът във възгледите на Генадиев и Савов в годините на Голямата война не приключва с периода, в който България е неутрална. След съдбовната 1915 г. може да се каже, че пътищата на двамата окончателно се разделят. Макар и да поддържа категорично становище в полза на Централните сили до самия край на войната, Михаил Савов никога повече няма да поеме не само общото командване на армията, но и каквато и да е командна длъжност. Мнителният и обидчив монарх така и не пожелава да му повери отново желаната от него позиция, а докладът на генерала се озовава в архива на министър-председателя. Позицията на Савов обаче поне няма да има фатални за него последици в личен план. Съдбата на Генадиев е по-различна и не толкова щастлива. Отдалечаването му от правителствения „мейнстрийм“ през 1914-1915 г. неизбежно ще го доведе до все по-тясно обвързване с агентурата на Антантата. След разкриването на т.нар. Деклозиерова афера той ще бъде съден и ще прекара остатъка от войната в Софийския затвор. Дистанцирането му от македонските среди и особено от ръководството на ВМОРО/ВМРО в лицето на Тодор Александров и Александър Протогеров постепенно ще заличи миналите му заслуги към освободителната борба. Сближаването с управляващите след Първата световна война земеделци окончателно ще го откъсне от македонското движение и ще го постави в черния списък на вездесъщата революционна организация, възстановена след края на войната. Насилственото сваляне на режима на Стамболийски в резултат на преврата от 9 юни 1923 г., към който в немалка степен е съпричастна и самата ВМРО, като че ли негласно ще сваля и „имунитета“, с който се ползва опитният и дългогодишен политически деец. През есента на 1923 г., макар и в контекста на поредното изостряне на вътрешнополитическите борби в страната и новите партийни прегрупирания, д-р Никола Генадиев ще бъде смъртоносно прострелян от екзекутор на Организацията в центъра на София.

TIME APART: TWO VIEWS FROM THE BEGINNING OF 1915 ON BULGARIA'S POSITION TOWARDS THE WORLD WAR

Assoc. Prof. Slavi Slavov, PhD

Institute for Historical Studies – Bulgarian Academy of Sciences

Abstract: The outbreak of World War I placed Bulgaria, like many other countries, before a complex and difficult foreign policy choice. The complexity of this choice naturally gave rise to disagreements that encompassed both the country's political and military elite. Based on two extensive analytical report, reaching radically different conclusions, it is shown that the division on this issue also encompasses figures who, until now, had relatively close foreign policy views.

Keywords: World War I; Entente; Central Powers; division; Nikola Genadiev; General Mikhail Savov.

Доц. д-р Слави Славов

Институт за исторически изследвания –

Българска академия на науките

София, бул. „Шипченски проход“ № 52, бл. 17

E-mail: slavslavus@abv.bg

Research ID (Web of Science): LXU-4457-2024

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0007-8628-0259>